

1941, 156-158, №№ 354, 355, p. 391-392.

11. Mykytenko O. The Ethnic Stranger in Ukrainian Ballads of the Sister-the-Poisoner Motif / O. Mykytenko // 35th International Ballad Conference Sief Papers and Materials (2005, July 6-11, Kyiv, Ukraine). – Kyiv, 2009. – P. 222 – 232.

УДК 133.522.1:008(477)

Інна Шкробтак

Предметна символіка у традиційній культурі українців

Розглядається предметна символіка, як регулятор соціальної поведінки носіїв традиції, її ритуальне (семіотичне) значення та роль в українській етнокультурі.

***Ключові слова:** предметна символіка, теорія ритуалу, етнокультура, символічні образи.*

We consider the subject marks, as a regulator of social behavior carriers traditions of ritual (semiotic) value and role in Ukrainian ethnic-cultural .

***Key word:** substantive symbolism, ritual theory, ethnic culture, symbolic images.*

Результати історичних й культурологічних досліджень, речі в системі традиційної культури зв'язують собою матеріально-предметну та ідеально-духовну сфери діяльності людини. З найдавніших часів контакти людини з навколишнім світом великою мірою опосередковувались предметним середовищем. Рукотворне оточення людини втілювало весь її життєвий і творчий досвід, всю сукупність уявлень про світ, а відтак і речі, якими користувалась людина, виступали мовчазними хранителями інформації, що визначала зміст традиційної культури в цілому.

Будучи творцями практично всіх речей (житло, одяг, знаряддя праці), людина ними означувала себе, свій рід, своє село на протигагу іншим і чужим, а назви багатьох, виготовлених людиною речей, пояснювали їх утилітарне призначення [3.- №4, с.452]. . В багатьох випадках побутова «потрібність» речі базувалася на відомому принципі називання речей, що притаманний багатьом давнім культурам.

Проблема ритуалу та ритуальної символіки - безумовно одна з найважливіших проблем сучасної етнологічної науки, оскільки має безпосередній вихід у сферу актуальних питань сучасної філософії, естетики, психології, історії культури. Як відомо, ритуал і символ виконують ряд життєво важливих функцій у культурі: вони виступають активними регуляторами соціальної поведінки людини, інструментом її адаптації в етнокультурі, центрують ідейно-ціннісні орієнтації тощо. При цьому роль символів як дієвого стабілізаційного інструмента культури особливо посилюється в періоди кардинальних соціальних змін та екологічних криз. Адже саме через символи носії традиції моделюють світ, і таким чином підпорядковують його собі. Традиційні культурні символи українців: державні, релігійні, міфологічні, обрядові та ін., визначають життєві і духовні координати народної культури, стверджують її глибинність і своєрідність, надають сенс всьому, що відбувається у житті носіїв традиції.

Метою статті є з'ясування міфо-ритуальних аспектів предметних символів, а саме: виявлення міфологічної семантики матеріальних компонентів обрядів та закономірностей їх функціонування у звичаєво-обрядовій сфері українців.

У сфері культури сприйняття предметного світу мало свої особливості. У кожній речі через її форму, специфіку виготовлення та використання реалізувалися не лише практичні потреби суспільства, а й широке коло міфологічних образів та архаїчних магічних уявлень, відображаючи його внутрішній, духовний світ. Відтак речі завжди виступали носіями специфічної життєво-важливої інформації та сакральних знань, своєрідного Всесвіту, згорнутого до розмірів обрядового атрибуту. В звичаєво-обрядовій сфері українців зміст таких речей визначався єдністю їх реального змісту та міфологічного - штучно нав'язаного їм людиною шляхом певних асоціацій та аналогій. Особливість побутування таких речей в культурі полягала в тому, що вони створювались в умовах ритуалу і використовувались у відповідних ритуальних контекстах. І саме міф санкціонував предметам потенційно невичерпну глибину їх культурно-символічних змістів, а разом з цим і ритуально-магічних функцій. Сакралізуючись таким чином, звичайні речі набували символічної домінантності і тепер вживалися, передусім, як культурні знаки.

Звідси й особливе ставлення носіїв традиції до невеликої кількості специфічних обрядових атрибутів, пов'язаних з «домінантними», які центрували світогляд, моделювали й ієрархізували таємничий і непізнаний Всесвіт, впорядковували відносини людини з довкіллям [10, с.19].

Таким чином, речі створені людиною, стають фактом культури і поскільки відповідають не тільки утилітарно-практичним, а й певним ідейно-символічним критеріям. Цю думку підтверджує й український дослідник О.Курочкін, констатує, «що безпосередньо взяті з навколишньої природи чи виготовлені рукою людини, предмети перетворюються в обрядовий атрибут, а це і є, по суті, процес символізації, де той чи інший матеріальний предмет, залежно від ситуації, отримує певне умовне загальноприйняте значення і стає вже елементом духовної культури» [9, с.144].

У ритуальній сфері образний предметний знак (символ) виступав замість інших предметів чи явищ відносно яких мала місце комунікація, при цьому обов'язковою умовою було те, що він мав нагадувати конкретний предмет чи абстрактний образ, на який вказувалося. При цьому, ще О. Потебня відзначав, що у природі творення предметних символів важлива роль належить уявленню, як головній ознаці, яка пов'язує образ зі значенням першообразу. Проте, необхідність для носіїв традиції об'єднувати в символі з часом все більші й більші «фрагменти дійсності», очевидно, спричиняла все абстрактніший характер (у порівнянні з первісним) кожного нового предмету-знака, що входив до культової системи. А тому і кожний предмет-знак мав подвійну приналежність: певну - до реальності, з однієї сторони, та до символічної обрядової системи - з іншої.

Як засвідчують результати сучасних досліджень, глибинний міфологічний зміст найчастіше вживаних предметних символів, які використовуються в обрядах, виявляється похідним від найдавніших світоглядних уявлень та архаїчних

прийомів, що базуються переважно на принципах дії імітативної, очисної, контактної та інших типів первісної магії. При цьому, глобальну специфічну спрямованість давнього міфо-поетичного мислення носіїв традиції завжди визначала перемога Космосу над Хаосом.

Обрядовість, у аспекті символічної діяльності людини, розглядається як специфічна ієрархізована система різних кодів: предметного, акціонального, образотворчого, вербального та ін., що використовує формальні та матеріальні засоби для кодування переважно одного і того ж змісту, який зводиться в цілому до «картини світу». У такій системі, сформованій світоглядом даного соціуму в ціннісному аспекті можна досліджувати будь-які її елементи: людину з її світоглядом, думками і діями, створені нею предмети, розглядати їх міфологічну семантику тощо.

А тому для носіїв традиції серед предметів оточуючого світу найвищий статус мають ті, що сакральні. А сакральні ті, які «космологічні» і мають певне відношення до ідеї світотворення, котра повинна відтворюватися у щорічній обрядовій практиці людини. З цього погляду вся господарська діяльність, а зокрема, і всі «технологічні процеси» виготовлення людиною речей співвідносились з універсальною міфологічною схемою, яка моделювала Всесвіт, санкціонувала космічну впорядкованість і на всіх рівнях відтворювала претворення Хаосу в Космос. [12, с.344]. Як відзначає В. Топоров, виготовлена в умовах ритуалу, така сакралізована річ – «першоріч» має особливу іманентну силу, вона діє в особливих, «відмічених» чи кризових ситуаціях, пов'язаних з певними її знаковими функціями і завданнями, а точніше, - надзавданнями космічного масштабу. Це здатність викликати дощ, відвернути грозову хмару, оберігати поселення від проникнення злих духів, лікувати людину та ін. Звернення до таких, «сильних» з магічної точки зору, речей та їх виготовлення в повсякденності в рамках «профанічного» буття було справою гріховною і дозволялось лише в тих випадках, коли відповідало основному космологічному тексту і коли в певних критичних ситуаціях інші можливості вже було вичерпано [15, с. 15].

У традиційній культурі виробничі процеси паралельно співвідносились з найглобальнішою ідеєю створення Світу (його початку), а відповідно і творенням «першоречей». Виходячи з цього, така «священна» річ вважалась і максимально насиченою життєдайними, магічними силами, які в різних життєвих ситуаціях мали захищати людину від зла, сприяти загальній родючості, а також стабільності як у соціумі, так і у Всесвіті.

Аналіз народних вірувань і уявлень українців, що реалізувались у звичаєво-обрядовій сфері засвідчує, що вони являли собою складну систему, яка включала різноманітні за своєю історичною, соціально-економічною основою елементи, що належать до різночасових шарів, соціальних та релігійних систем. А відтак і архаїчні світоглядні моделі та пов'язана з ними обрядова атрибутика, в кінці ХІХ на поч. ХХ ст. були вже значною мірою деформованими, урбаністичними процесами, а особливо офіційним християнством і дійшли до нас у певній регіональній специфіці. Уже в цей час первісна символіка обрядової атрибутики майже не усвідомлюється носіями традиції, і це додатково ускладнює проблему

аналізу для дослідників.

Основою етнокультурного моделювання оточуючого світу, тобто засобу адаптації людини в природі і соціумі, був як традиційний народний досвід, так і архаїчні ірраціональні знання стосовно предметного світу. Всі рукотворні речі здавна слугували людині для виконання різноманітних фізичних операцій, їх прагматичні функції були якісно визначені. Але поскільки реальні процеси матеріального буття завжди носили образно-знаковий характер, тому в культурі українців будь-яке матеріальне явище наповнювалось і духовним змістом.

Отже, можна виділити ряд специфічних і разом з тим універсальних закономірностей побутування обрядової атрибутики у звичаєво-обрядовій культурі українців. А саме: сакралізовані обрядові атрибути виступають засобами зберігання і передачі складного специфічного комплексу інформації, у якому виділяється утилітарний, соціальний, ідеологічний, світоглядний, естетичний, знаковий та інші аспекти; наявність знакового аспекту функціонування речей в культурі підтверджує їх «духовне» призначення, засвідчує їх функціональну поліваріантність, якісну невизначеність; речі, яким штучно нав'язані не притаманні для їх фізичної природи характеристики, виконують роль носіїв міфологічної семантики, центрують світогляд; предметні символи як соціокультурні знаки виконують роль регуляторів соціальної поведінки носіїв традиції, виконують важливі психологічно-адаптивні та інформаційно-комунікативні функції; ритуальний (семіотичний) статус речі, що відображає конкретне співвідношення «знаковості» і «предметності», визначається етнічною приналежністю, часовими рамками, ритуальним контекстом.

Знакові функції предметних символів тісно пов'язані з супроводжуваними текстами, які для дослідника теж є важливими типологічними орієнтирами і допомагають розкрити певні закономірності кодування явищ дійсності та принципи надання знаковості обрядовим реаліям.

Отже, виконуючи важливі інформативні та адаптивно-комунікативні функції у культурі, предметна символіка - відтворює певні норми людської поведінки, відображає певну систему цінностей, виявляє основні світоглядні концепції носіїв традиції.

Література

1. Забылин М. Русский народ: обычаи, обряды, предания, суеверия (1880). Репр. изд. - М.: Русская книга, 1996. - 494 с.
2. Кульчицкий Д. Местные, исключительно протонародные предрассудки и суеверия // Херсонские епарх. ведомости.- 1862.- Ч.5.- С. 459-464.
3. Сахаров И.П. Сказания русского народа собранные И.П.Сахаровым: Сборник // Вст. статья , подг. текста В. Аникина. - М.: Худож. лит., 1990. - 398 с.
4. Сумцов Н.Ф. Культурные переживания. // Киевская старина. 1889. - Т.27.- (октябрь) с.18-51; (ноябрь) с.281-327; (декабрь) с. 583-603.
5. Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императ. Рус. Географич. о-вом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования собранные д. чл. П. П. Чубинским. СПб., 1872-1878.- Т.1-7.- //1877.- Т.4. Обряды: родины, крестины, похороны.- 713с.
6. Етнографія України Львів: Світ, 1994. - 517 с.

7. Історія української культури: У п'яти томах. Т. 3. Українська культура другої половини XVII - XVIII століть / Б.Є. Патон (голов.ред.), В.А. Смолій (ред.) - К.:Наук. думка, 2003.- 1246 с.
8. Історія української культури: У п'яти томах. Т. 5. (в 4 кн.): книга 4 , / В.А. Смолій (ред.) - К.: Наукова думка, 2013. - 944 с.,
9. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія.- К.: Либідь, 1994. -382.
10. Курочкин А.В. Растительная символика календарной обрядности украинцев. // Обряды и обрядовый фольклор. - М., 1982. -144с.
11. Скрипник Г. А. Народні знання. Народні вірування, демонологія, космогонія. // Українська минувшина. - К., 1993.- С. 205-226
12. Толочко О. П. До питання про сакральні чинники становлення князівської влади на Русі у 9-10 ст. // Археологія, 1990. - №1. - С. 51-63.
13. Топоров В. Н. Яйцо мировое // Мифы народов мира. Энциклопедия. - М.: Сов. Энциклопедия, 1982. - Т.2. - С. 681.
14. Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175- річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Зб наук. праць. Відповід. Редактор П.М.Чернега. - К., Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2014. - 405.с.
15. Чубинский П.П. Календарь народных обычаев и обрядов [1872] - К.: Музична Україна, 1993. - 78 с.
16. Чубинський П. Мудрість віків. [В 2-х т.] - К.: Мистецтво, 1995.- Кн.1 - 221с. Кн.2 – 212 с.

УДК: 008(477.85)

Людмила Сорочук

Символіка Різдва: українська самобутність та світова практика

У дослідженні аналізується специфіка Різдва в українській та європейській практиці. Увага приділяється своєрідності символіки різдвяно-новорічного святкування та традиції колядування.

Ключові слова: *українська та світова традиція, етнокультура, Різдво символ, колядка.*

In article analyzed specificity holding Christmas in Ukrainian and European traditions. Attention is paid to the symbolism of the Christmas holidays, peculiarity celebrating the New Year and tradition of caroling

Key words: *Ukrainian and European tradition, ethnic culture, Christmas, symbol, carol*

Етнокультура для українців й інших багатьох європейських народів завжди відігравала вирішальну роль у збереженні мови, духовності, національної ідентичності й надавала перспективи існування як нації в світовому культурному просторі. Відтак, фольклорно-етнографічні традиції є своєрідною візитною карткою окремого народу чи нації.

Задля успішної розбудови Української держави особлива роль належить збереженню національних традицій, народної культури, історичної пам'яті, які, в свою чергу, є показником ментальності українців.

Мета дослідження – розкрити особливості й значущість символіки Різдва, втілення у різдвяно-новорічному фольклорно-обрядовому комплексі сучасних